

КЕЖЭЭНИН МҮРНУНДА — ХҮНДҮ

Хайыракан суурга колхоз конторасынын чатында тура дүшкөн машина-биле келген аялжык кысче ийн колхозчу көргөш, оокму чутаалашкан: —Норукайың уруулары даа тений берген-дир—деп, оларынч бирөөн байжы чайган.

—Чүү дээрин ол, канчал барды?—деп, өскөн млыны-лаан.

Ваштайгы ирей, олардан ырак эвес орутуп чоргаар башы баа чоран дегит кысче айтыкп, таймалыр-лаан.

—Норукайың Калдары мыкажыл, танып тур сен бе? Кызылда трактористе өөренип алгаш, чанып ораы ол-дур.

—Кайымын. Мал эчизини азы башкаларынч эртин чедип алды ыйнаан. Оларынч Шангыра тракторист мыкажыл, будал ордарды сен.

—Кен дээр кырымга дүжөр. Бо Калдардыр. Чаныгыс кыс уруу аан. Тракторист доозуп алгаш келгени ол-дур ийн. «Урум трактор башкалар чүе» деп Норукай мактанп орагытай, чедип келгени ол-дур.

Оон бээр чээрби ийн чыл эртен. Чөөн-Хемчиктин Хайыраканга хөөрөжип ораган ийн кырган чашпаан. Калдар шынап-ла трактористтер куруу доозуп алгаш келген. А

«тений» берген диккен оларынч алдагалы болган. Калдар азыныч тракторист хоронго хей удаа олур келгеш, тракторист бол-дур черле шиптирлеп ал-ган.

Кызылдың мынаныч механизация шлоозынче өөренип-биле Калдарын удеп тур-ла, доргул-торелдеринин, кожа-хелбиз чогуу азын-а-зын чутаа азын-бүрү тур-ган.

—Эрлерден дудан эвес, көк демир башкарада чүү боор, эр-хей, Калдар!

—Кызыр ажал тыппаан бе, кыс кичи канчал трактор мунуп чоруур чүвөл, тейзэн төл бе?

—Хөрөжөп механизаторлар кайда-даа эидерин. Бо улуступ маргыш турар чүвезини-даа чегенерин.

—Оршо дадай! Кыс согулда чер-черинге үрелгеш, кол-будун догураа канча-рыл?

Калдар Монгуш чорукпан. Ону деген чөөн кичилерин чыгыс-сөөн хей-а-т киргеш, орукпан. Механи-циян учулыгынча кирип алган.

Күшүт күзөл чүнү-даа мурнунга торулбас дээрзин

Калдарын билп каан. Шынап-ла хөрөжөп кичи-техника мунары берге бол-ган. Ажылдаа өөрү—шүп-түр эр улус. Септеге үезин-де—бир хичке. Тракторист чамдык неэтеринин аары-даа меджоок. Ынчалдаа бир-ле кичи аяла дуалажып чыгыс—оозу кичи. Механи-заторларын билбес кичи де-мир-дес чүрентип деп болур, херек кырында дыка эриг баарыг чон болган. Ырак-чоок-даа орукпа бот-боттарын черле, каашпас, үрелишкени болурга, шүпүт кылчыр.

Тракторист кичиниң ажалында, түр үезин чымыштыг, сезонут үези деп чүе тур-бас. Кызын малчынарда сүт чедир, кышталарга мал чени сөөртүр, хөмүр-даштаар, ыйыштар.

Чанын—часык чер айдары-газы, чанын—хой кыргыз-ла-дынч үезинде тракторлар база аяла турбас, мыта чем белеткел улаштыр ага-а-а, оон аалдар кышталарга көже бээр, база-ла кышкы чымыш.

Калдар Монгуш үезинч эртерин билбей турган. Бир-бирде «кышты» хыра-зында билп, чанын—ша-лындын билп турган-даа

мыкаш апар. Ынчалдаа ол ажал Калдарынч сепки-линге дыка таарышкан. Шы-нап-ла, оон өскөн ажал ааа херек чок мыкаш. Ам-даа ыдыг. «Трактор башкара кылдыр чаяттынын төртү-түнч кичи деп мен ийн» деп баштаптангаалар.

Оон бээр тос чыл эртен. Күстүн бир хуңун Калдар черле ултас. Ынчан дүжүт ажаалдамы дооступ турган. Ол чутула кампагында ме-ханизатор кыс база тергени эки ажаалдаан. Оон Т-16-зы тараа үген шөлдүн кайы-даа булунуңа көстүп кээр, эртен эрте-даа, кекжэ орай-даа. СЭКП-нин XXII съезди-ни аттыг совхозтун кол ин-женери турган Кара-оол Ча-мыдак бригадага хурал эр-тирп келген. Социалисттик чарыштын тилекчилеринин аразына Калдарынч ады-баа кирген.

Хурал доозулган. Кол ин-женер Калдарынч бодунче им-зин. Эзэн ырады кышталы-гы бергеш, тузук кырымга олуруп алганнар. Аап-сап чүе дутайында хөөрөшкөн-дөр-да.

—Партком секретарынын даалгашын күтсөдү чон мен, дунмам—деп, хоочун ажал-

дык хенертен чутаалаан. —СЭКП кежигүнеге теле-тип аныктар кирип турар чүе-дир. Сен партия орга-низацияныч билдириниң ден бикип көрөм. Ажылдап турарың эки-дир.

Кол инженеринч оон ынай чүү дээрин Калдар орта ды-напай барган. Чамыргаш канчал, ааа коммунист бо-лур күзөл турган. Ону чутаа-лаарынч динимейн чор-оан. Ам-даа алек мен деп санап келген. Партком се-кретары оу база эскерип турган мыкажыл. Партияга төлөптип кичилер ааа база илден болгай. А бодум чо-гум төлөптип мен бе?

—Төлөптип кичи—деп, коммунист хуралга бир үн-биле чутаалааннар.—Тех-никазына камныг, эш-өөрүн-ге хүндүткелдиг, ажалыңа кызымак, хой-нигити даалта-ларын күтсөдиринге идеп-кейлиг.

1976 чылда Калдар Нору-каевна Монгуш өг-бүлөсүн биле Каа-Хем районга сал-гыр дей берген. Оон ашаа Михаил Кара-Сал база тра-кторист. СЭКП-нин XXII съездин аттыг совхоз ийн тракторист оосунар деп ба-ган. Оон кыдында шымак

механизаторлар. Чамдын колхозчулар айтырыг тургу-зуп эгелзэн. Бедик мерге-жилдиг ажалыңнар, бирээ-ни коммунист кичи эртин ажалын каап турарга болур чүе бе? Колхоз баштаар чүе чүеңиң ужурун бил-бөң эштерге хей удаа та-йымбар кылган.

Иштин районнарда ажалын күш чедипшын тур-дур-дур. Бисте күзөлдиг малчынар, механизаторлар бар болза, чорудуп бөөрин дилзэн. Чалга, шүшпөн, ажалыңа ээ-харыскал чок кичилерин ынаар мытас-ла болгай бис. Күзөлин илерет-кенеринин аразында Калдар Монгуш биле Михаил Кара-Сал бар болган. Оларынч дилзэн хандырбас аргавыс чок. Каа-Хем районга барып, хайыраканчыларын төлөзөп чедер өг-бүлө ол-дур. Бисте адымыс сыппас дээрзин-ге бузуреп тур бис.

Ол бузурелди Калдар-даа, Михаил-даа шымактырып чорудурар. Олар Каа-Хеминч «Бурунгаар» совхозтун му-накчы механизаторларын бо-луп келген-даа, ам-даа му-накчылар. Олар совхозтун №2 хову-трактор брига-дыга трактористей берген-

нер. Ам-даа ында хевээр. Хүн ууун ажал күтөспө-шөөн, бо өг-бүлөңиң ийн ке-жигүңү аразында чаржып-даа турар.

Бодунга болгаш өскелерге негелдиг коммунист Кал-дар Норукаевна Монгушту чокта чаа «Бурунгаар» сов-хозтун дирекциязы ол №2 бригаданың бригадинге томуулаан. Оон бригаданың динити-биле кээрби хи-ре механизаторлар бар. А ре оларынч үкү—чаныс өг-бүлөңиң кежигүнери. Кал-дар, Михаил, оларынч огу Геннадий база тракторист болбазыкпе. Ынчанга үш апарганы ол.

Калдар Норукаевна Мон-гуш бригаданың агитатору, партия болуңуң удуртукчу-зу. Агитатор даалганы ма-наа көжүп кээрге-ле берген. Ону ама чедир ак сепкил-динг күтсөдир келген. Ылаң-гыл партия ТК-нын ноябрь (1982 ч.) болгаш июнь (1983 ч.) пленумарынын соонда дуржулгалыг меха-низаторун, төлөптип комму-нистин, хоочун агитаторунч сөстөр коллективке чы-а-а-а, ажалынч сагыла-чурмуң башталарыңа уланган. Оон уламында №2 брига-

да күш-ажылдың сагыла-чурмуң хажыдаа чорук эвезин, планыңг оналда-зын, социалистг хүлээлге-зин күтсөдир тураларынч санын көтүрүң.

Калдар Норукаевнаның удурткан коллектив амагы үеде чакса белетил ажалын өске кышкы кампагы-биле чергелештир кидин түлүк чо-рудуп турар. «Беларусь-тар» септелзени барык дооскаш, ДТ-75-терин база эзэн кыш-ты септэн. К. Монгушту, ашаа М. Кара-Салды, бри-гада кежигүңү М. Бадакынч болгаш өскө-даа меха-низаторларынч кол согула-зын—чылдык чедипшынниг доозары. Совет Тываның юбилейлг чымыче магады-ладыг кирери.

Калдар Норукаевна-биле чокта чаа партияның район конференциясына база жу-рушкан мен. Районунч ком-мунистери оон кызымак күш-ажылынч эне чымыг сөстөр-биле дедегелзеп, пар-тияны XIX область конфере-нциясына делегат кылдыр бир үн-биле сонгааннар. «Хүндүлдеңг Демдээ» ор-денниң эдилекчизи, дуржул-галыг механизатор К. Н. Монгушка шымыч күш-ажыл дээр көргүскөн иде-гелдиң бирээни ол.

Д. ЧЫДЫМ.

ЧАГААЛАР

Номчукчулар саналдап, сүмөлөп, шүгүмчүлөп тур

«Шынның» почтамы чылдың соолгу кварталында

ЧАГААЛАРДА ЧҮНҮ БИЖЭНИЛ

Редакция почтамынч ча-гааларынч көдүрүп турар айтырымдары азын-бүрү болгандыңа темазы байлак, саны хей. Партияныч, ча-зактын үндүргөн, доктааш-тиштирлерин ажалыч чо-га дарыг чедирер, ону амы-дыралга боттандыран, му-накчы дуржулгалыг непер-дир, ажалдарында, чур-таарында шаптыктыг чеге-терин чайладырыңыч хемче-терин алган турарынч дут-тайында ол чагааларда би-жизил турар.

1983 чылдың соолгу кварталының доостурунга чедир маш хонук арткан. Дерткү кварталдың эгезин-деи бо хүнирге чедир «Шынның» почтамы-биле редакцияга 1700 ажыг чагаа келген. СЭКП-нин XXVI съездининч, СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 ч.), июнь (1983 ч.) пленумарынын шиптирлерин амыдыралга боттандыран. Совет Ты-ваның 40 чымынч юбилей-н төлөптип уткуу дээр чо-нуң канчал ажалдап, тур-тап турарынч дутайында ол чагааларда хей-биле би-жизил.

ЧАА АЯН-БИЛЕ

Соолгу үеде чүгө хоо-райларынч эвес, көдөз суу-ларынч кудумчуларынга бе-зин национал тыма хеп кет-кен улусту эвези көр апар-ган бис. Малчыларынч хей кезин чымыг негет тоина-рын, кидис уктарыг хем индиктерин кедип чоруурлар. Бистинч ада-өгбелерининч шаандаан бээр кедип чораан национал идик-хевн чүгө урал чүлү көрүлделеринч киржикчилеринден адыга элдер тыппаң, музейлерге чыдар кылдыр ховартай бербес бе?

Ынчалжок тамдык анык өскөн колдуңдаа делегет моданын сүрер. Европада үлгелерип алган хептер ке-диксээр. Ону багай диней-дир мен. Оларын кедерге көрүштүң, мага-ботка таар-жырын шипин алыры чуту-ла. Чамдык кичилер тыва хепти көрүштүг, элтиг эвес деп санап туралар. Ындыг бодалдарны дооступ, чегей деп бодаар мен. Өске тала-зында амыг үезинч аныкта-рынынч ол хепке таарыма-зын база чөл болур деп. Көш-күн амыдыралдыг байдала-рыга таарыштыр кылдыр-ган идик-хевн анык өскөн-нч кедиксезинге маргыс-даа турбас.

Ынчанга кол айтырыг—амгы үезинч негелдизинге дүштүр ол идик-хепти чаартып, бодунуң национал утка-шынарын, хевирин оск-кумаан, кедерге чараш, эл-тиг кылдыр сайзырадыры чутула. Соолгу үеде тыва хеп быжар шеверлеринч са-ны эвезеп орап. Ындыг болганда, оларынч орнун солур аныктарын өөредир-тиртык эвес. Бо талазы-биле эзэн ажалдарынч Ты-ва АССР-инч Чоңуң амы-дырал хандырылга минис-терствоу, оон «Тува-шей-бит» бодурулге катты-жымынын чорудуп турар. «Тува-шей-бит» дуржул-га чегинде чурчук-модель-ерлер болгаш быжыкчылар тыва хептинч хей яныз мо-дельдерин чогалдып кылган болгаш делгелдерге көр-гүскөн.

Анай Балдановна Севилбаа—Тыва АССР-инч алдарыг малчыны хүндүт аттыг эдилекчизи. Ол Эрэн районда «Чаа орук» совхозтун хоочун болгаш мунакчы хойжыларынын бирээни.

Анай Балдановна он бирги беш чылдың өскө чылдында төрүүр чус оонаштыр 100 хураганы доруктургаш, социалистг чарыштын

мурунку одуруунда чоруп турар. Ол чүгө күш-ажыла тергип эвес, хой-нигити ажалына база идепкейлиг. Ону чаныс чег чурттуглары район Советинч депутаттыга сонган. Оон кызымак ажалы Күш-ажылчы Аалдар орденинч үшкү чегези-биле улеткен. Мунакчы малчы кышталашкынын база үлгелеринч эттирп турар.

М. НОРБУНУН ФОТОЗУ.

Бо чылдың ноябрыда Кы-зылга республиканың да-раныкчылар конкурузу бо-луп эртен. Ааа тыва хеп-тинч үш модели эки деп үн-леткеш, тускай шаңгалга четкен. Оларынч авторла-ры «Восток» аталыңың бы-

жыкчымы Е. Конгар, «Тува-шей-бит» Чаданаа болгаш Хову-Аксиди сал-гырларынын даарыкчы-лары Х. Донгак, Т. Андерс-он олар болган.

Совет Тываның 40 чымын-га уткуштур национал хепти эки шынарлыг белеткээр талазы-биле республика кон-курузун эртергери 1984 чылда көрдүнгөн. Оон кол согулазы— национал хеп-ти чогалдырын болгаш даарал кылдырын моон сон-гаар сайзырадыры, бо тала-зы-биле мунакчы дуржул-галыг непердери болур. Конкурса «Тува-шей-бит» каттыжымынынч да-раныкчылары, быжыкчылары, тускай эртеринчери болгаш күзөн кичи бузуреп кирип болур. Ааа эр, хөрөжөп болгаш бичин уруларынч идик-хевн кирер. Конкур-саа аян-биле даараан тыва хептинч сайзыралыга улт идигни бээр.

Н. КУУЛАР.

Чоңуң амыдырал ханды-рылга министрствонунч техника-экономикаг бю-роузунч кидис эргелек-чизин.

СЫДЫМЫНЫ ДЕРГИЛЕПКЕШ...

1955 чылдың күзү, Ынчан Дуран-оол Монгуш чаа-ла-шерин албанында халаш-каш келген. Бир-ле эртен «Коммунизмге орук» кол-хозтун ынаардагы даргазы турган Настык-Доржу Дон-гак ону контораке келдир-ген. Дуран-оол дораан чед-берген.

—Шериг хүлээлгениң эки эртергеш келген дир сен. Ам колхозуустун ажалыңынче үлүг-хуңуңу кириңер арткан-дир. Мур-нунда өөренип тургаш, чы-ты үеде чымыгчыларга ду-бай. Харин Тывага чымыг малды өстүрер, оон алыр продукцияны көвүдөдир та-лазы-биле «Шын» солугна үнүп кээр номчукчуларынч саналдарын дегип орамын бо-ла дыннаар мен. Шаан-да 50—60 чылдар үезинде Чыраа-Бажы суурга кыш-тык чок 100 хире аягынын тулуп, тускай кайжаалыг, ка-датыг азырап турган. Ам суурунч баштайгы бакына-рынч таван салырынга кол күш айт турду. Амгы үе-де малдың ажалын көөрү черле чутула. Ынчине чүү-хө сөөртүге аял-ла орамыс окта шын эвес. Бир эвес аягынын ажаллаар болза, кадык-даа ажалды кылыр-тар. Аягы суур шиптине, чок черлерге ажаллаан, автомашиналарын ыраккы рейстерге ажаллаа канды-гал? деп саналдыг мен.

Республиканың совхозта-рында малдың күжүн кан-чал ажаллап турар ирги? Бе сүдү шынап-ла өн бо-лур динимен мен. Ону сов-хоз бузурзине кылды, бот-тандыраа кандыгыл?

60 чылдарда Хорум-Даг суурунч чогуңга айт чарыштарын доктаамал эртер-тип турдуус. Ынчан чарыш үезинде чүгө чүгүрүк эвес, чедер, сактаар аягынын бе-зин чарыштарын ажилде-дир дыка көрүштүг деп Дуран-оол Хунаевич сак-тып чутаалаар. Бо-ла эки чаңгыларынч чөр бузурзине «непердериң айткы эвес. Оон адыга хойжыларынч, саанчыларынч республика чергелг слеттарын, чымы-тарын чылдың организаста-рынч билер бис. Шаң мын-дыг чымытар оларынч арта-дуржулгалыг солуктурунга дыка дуалыг. А чымыгчы-ларынч оода бир удаа сле-дүн эртерип, оларынч арта-дуржулгалыг солук кыл-дыр кылза эки. Бодум хуу-да Эрэн районунч дуржул-галыг чымыгчылары Бады-Хөө Ынаалы, Сонам Со-лам оол оларынч ажалыг сапалдарын динчип, дур-жулгалыг өөренип көрө деп күзөлдиг мен.

К. КУУЛАР.

Чөөн-Хемчик район.

Чылдың ажалыңынч уруулар дээр, олардан өө-ренир. Биче-оол Туматтын адыз хоочун малчин. Ады-зын арта дуржулгалыг өө-ренип, чорту малчынынч кир-ген. Хей кадарганың бээр 20 ажыг чыл болган.

1981 чылда «0. Шынаа» совхозтун малчыны Биче-оол Балзевич Холу-Бажында чы-аала келген. Бир хуңу оу совхоз директор келдирген болган. Аалында айтканга чоруп ора, ол хейнч болган. «Кодан хой ончаменд тей бээр менди аалында, чүе башка онааштыр 110 ху-рагалар камгалатылган. Бар агаларын ажаллап тургаш, ке-лир кышты эки эртерер. Оон бетинде секиртилген эки чо-рулар» деп шүтүнгөн аа.

Конторага кээрге, директор ону уткуп алган. Ол малчин аян ажалынч биче-оол ка-ла сонугарга калган.

—Биче-оол Балзевич, хей,

чылдыг-даа кадарып келдирер. Арта дуржулгалардаа эзэн апарган. Келир чылын дунгу-жуң төрүүр сарыктарын си-терге хүлээлгениң тускай эр-теминде-биле дугуруштусу.

—Бир-тэ идеген бол-ганда, шырабар апар—деп, ол шиптирлг зарымаан.

Сарык кадарымы чанчыг-лаан кичиге эне берге бол-ган. Бажын дозуп доктаалас-болза, одаан баар, те, чунжам-де дөмө-ле. Танды черин калыр-бертинче дивыржыр, тайга таскай келмексэр. Ону калыр-бикши, ажалы чанын, буту байдалын өөренип бил-гери дээр. Ынчан кээрге, оларынч малдар кижизип ту-ра сөрүк, эрес кээжэ мөзүшү мен негеттирер.

Төрүшүн сарыктарынч

ШЕФТЕП ЧОРААН

Бай-Тайга районда «Кара-Хөл» совхозтун Дасы-Аксы суурунч чурттанчы чоку даштарын хунаа суурунч уругалар албан черлеринге 328 кубометр одаар ыштык хай-леткээ. Суураан элзэн ырак Борлу-Хову деп черге болган ол шөфеи суурунч агитквартираларында 148 киши киришкен. Ааа ауга-ры 8, 9, 12, 15 агиткварти-раларынч (ааргалары С. Хө-теп, Н. Чымык, К. Хертеп, Ч. Чойган) чурттанчылар илеп кейлиг ажалдааннар. Уру-гал албан черлеринин чанын-га 210 кубометр ыштык уауулаа сөөртүп чедирген.

О. САРЫГ-ДОНГАН.

Бүзүрел

чылдыг-даа кадарып келдирер. Арта дуржулгалардаа эзэн апарган. Келир чылын дунгу-жуң төрүүр сарыктарын си-терге хүлээлгениң тускай эр-теминде-биле дугуруштусу.

—Бир-тэ идеген бол-ганда, шырабар апар—деп, ол шиптирлг зарымаан.

Сарык кадарымы чанчыг-лаан кичиге эне берге бол-ган. Бажын дозуп доктаалас-болза, одаан баар, те, чунжам-де дөмө-ле. Танды черин калыр-бертинче дивыржыр, тайга таскай келмексэр. Ону калыр-бикши, ажалы чанын, буту байдалын өөренип бил-гери дээр. Ынчан кээрге, оларынч малдар кижизип ту-ра сөрүк, эрес кээжэ мөзүшү мен негеттирер.

Төрүшүн сарыктарынч

УЖУРУ ЧҮДЕ ИРГИ?

Амгы үезинч амыдыралы магалыг. Делегейде кидимг болушкуннар болуп турарын хуң бүрүде радиодан дыңнап, телевизордан көрү орап бис. Бистин Самагал-дай суурда чурттанчы чон барык дегертен телевизор-лут. Ааа азын-бүрү солун дамчыдаларын көрүп тур-пар бис.

Ч. БОРБАК-ООЛ.

Тес-Хем район.

Соолгу үеде теле-визор орта көрбөстө-дивис. Кожга районда теле-визор чон көрүп турар. Бистинде шүүт ажалдаан баары чачыл апарган. Оон мынчаар ажалдаан баар ужуру чүе ирги?

Ч. БОРБАК-ООЛ.

Тес-Хем район.

